

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д.УШІНСЬКОГО»

МАЛКІН ВАСИЛЬ МАКСИМОВИЧ

УДК 159.922.1 : 37.018.1

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОКОНСТИТУЮВАННЯ
СУБ'ЄКТА У ВІРТУАЛЬНІЙ РЕАЛЬНОСТІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Державному вищому навчальному закладі «Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор
Каліна Надія Федорівна,
Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського,
завідувач кафедри глибинної психології та
психотерапії.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Симоненко Світлана Миколаївна,
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д.Ушинського,
завідувач кафедри педагогічної та вікової психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Фурман Анатолій Анатолійович,
Одеський національний політехнічний університет,
доцент кафедри соціальної роботи та кадрового
менеджменту.

Захист відбудеться «15» березня 2013 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «14» лютого 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В.Кузнєцова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Новий час завжди створює нові цінності, тенденції, проблеми, видозмінює світогляд. На даний момент очевидним є той факт, що людство поступово, але впевнено переходить з фізичної реальності в реальність віртуальну, і мова йде не тільки про кіберпростір. Новітні досягнення у світі цифрових технологій прискорюють цей процес, тому резонною і актуальною є постановка питань: «Яким буде суб'єкт реальності нового типу? Як зміниться його особистісна організація, які бажання будуть переважати, як і за допомогою яких механізмів відбуватиметься процес конституювання?».

Феномен віртуальної реальності в психології переважно розглядався на рівні спроби класифікувати її як неінвазивну залежність (Ю. Д. Бабаєва, О. Є. Войскунський, Д. Гринфілд, К. Суррат, К. С. Янг та ін.) або, з соціально-психологічних позицій, в контексті аналізу процесів соціалізації за допомогою віртуальних засобів (О. М. Арестова, Д. В. Куликов). Дослідження такого типу сфокусовані на свідомій частині психіки суб'єкта, ігноруючи вплив несвідомих факторів. Однак, поведінка, а тим більше процес конституювання у просторі віртуальної реальності значною мірою детерміновані несвідомим.

Поняття «конституювання» (В. У. Бабушкин, Е. Гуссерль, В. І. Молчанов, К. А. Свасьян та ін.) використовується для позначення широкого спектру проблем та методів аналізу, які дозволяють схопити багатовимірні процеси формування людською свідомістю окремих цілісностей (предмет-предметність, тіло-тілесність, живе тіло), духовних єдностей (душа, особистість), універсалій (природа, світ, історія). Як у вітчизняній, так і у зарубіжній психології науковці нерідко досліджують феномен конституювання, визначаючи його як «специфічну активність свідомості, при якій свідоме не лише сприймає зовнішні предмети, а й продукує їх з самих складових свідомого» (Е. Гуссерль).

У суспільстві постмодерна ідентичність суб'єкта не є даною, або авторитетно підтвердженою, тому конституювання складається зі спроб та помилок, його цілі та шляхи можуть постійно змінюватися. Саме така нескінчена активність, що створює суб'єкта, і є самоконституюванням (Д. Антисері, Г. Ю. Жеребецька, М. Мерло-Понті, Д. Реале, Ж.-П. Сартр). У свою чергу психологічна робота фантазму, який уявляється як «ідеальний простір будь-якої речі або сценарій події» (Ф. Гваттарі, Ж. Делез, Ж. Деррида, В. Кемеров, Ж. Лакан, Н. Ф. Каліна, З. Фрейд та ін.), у сукупності зі здібностями кіберпростору, надає можливості виникнення нового типу конституювання – фантазматичного. Цей феномен набуває поширеності у зв'язку з появою соціальних мереж та необмеженою можливістю входу до Інтернету, що робить віртуальні комунікації загальнодоступними.

Свідома сторона та специфіка самоідентифікації користувачів Інтернету описано низкою авторів (Т. Келер, П. Келлі, Е. Рейд, В. Фриндте),

у той час, як несвідомі глибинні процеси, що пов'язані з самоконституванням у віртуальній реальності, ще не були досліджені. Проблема набуває важливості та актуальності з огляду на той факт, що для частини користувачів самопрезентація у соціальних мережах набуває статусу більш пріоритетної за об'єктивну, що позначається у зміні поведінки, сфери інтересів, комунікативних функціях та ін.

Саме ці та інші міркування обумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Психологічні особливості самоконститування суб'єкта у віртуальній реальності».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснювалось в межах науково-дослідницьких тем кафедри глибинної психології та психотерапії факультету психології Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського «Дослідження самодетермінації життя особистості в нормі і патології» (номер держреєстрації 0106U008675). Тема дисертації затверджена вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (протокол № 2 від 27 лютого 2008 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 8 від 30 жовтня 2012 р.). Автором досліджувався процес фантазматичного самоконститування у віртуальній реальності як принципово новий спосіб екзистенційної присутності суб'єкта.

Мета дослідження: експлікувати й описати онтологічні та психологічні аспекти фантазматичного конститування, яке відбувається у реальності нового типу.

Завдання дослідження:

1. Описати і визначити реальність нового типу як простір для фантазматичного самоконститування суб'єкта.
2. Виявити та описати характерні механізми створення індивідуальних фантазмів як структурних одиниць колективного фантазму.
3. Емпірично дослідити психологічні стратегії та стадії самоконститування суб'єкта в реальності нового типу.
4. Розробити та апробувати програму психологічного супроводу суб'єкта в реальності нового типу.

Об'єктом дослідження виступає фантазм як основна форма екзистенційної присутності суб'єкта в реальності нового типу.

Предмет дослідження: особливості свідомих і несвідомих психологічних механізмів, що реалізують процес фантазматичного самоконститування суб'єкта в реальності нового типу.

Гіпотези дослідження.

1. Структурні особливості реальності нового типу зумовлюють появу принципово нової форми самоконститування - фантазматичної. З огляду на те, що реальність нового типу має всі характеристики реальності психічної, її цінність для суб'єкта буде безсумнівною, а вибраний спосіб конститування – пріоритетним. Процес і механізми самоконститування детерміновані референтною групою суб'єкта в реальності нового типу. У свою чергу,

суб'єкт реальності нового типу сам буде детермінантою самоконституювання для свого соціального оточення. Таким чином, самоконституювання в реальності нового типу здійснюється за допомогою колективного фантазму.

2. Занурений в простір мережевих комунікацій, суб'єкт-користувач реальності нового типу буде орієнтований на розпізнавання міміки співрозмовників, що виражають свої емоції за допомогою тексту і спеціальних піктограм, здатність до інтерпретації невербальних стимулів під час спілкування в об'єктивній реальності зменшиться через непотрібність.

3. Специфіка формування і розвитку міжособистісних стосунків у реальності нового типу полягає у відсутності безпосереднього особистого контакту між учасниками групи, що, в свою чергу, буде причиною змін у сформованих в об'єктивній реальності поведінкових і комунікативних патернах. Виходячи з основних характеристик реальності нового типу, можна зробити припущення про те, що сконструйовані фантазми користувачів матимуть гендерні відмінності і будуть різнитися за кількістю та типом мережевих інтроєктів.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають поняття психічної реальності, запропоноване К. Г. Юнгом, та процеси концептуалізації суб'єктивної психічної реальності індивіда (Н. Ф. Каліна), уявлення про суб'єкта і концепція суб'єктності (С. Д. Максименко, В. О. Татенко, Ю. М. Швалб), уявлення про процес конституювання Е. Гуссерля, положення теорії Ж. Лакана про суб'єкта, його бажання та прагнення, теорія інтерпасивності С. Жижека щодо можливості насолоди шляхом Іншого, теорія символічного обміну Ж. Бодрійяра.

Для вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотез було використано комплекс **методів дослідження**, який включає в себе теоретичний аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми, відсторонене і включене психоаналітичне спостереження, аналіз дискурсу, математичний аналіз і систематизацію даних (U-критерій Манна-Уїтні і T-критерій Стьюдента), обчислення середнього статистичного значення за допомогою програми Microsoft Excel, кореляційний аналіз за допомогою програми Statistica, а також особистісну інтроспекцію автора даної роботи.

Для діагностики характеристик фантазматичного конституювання у роботі застосовані: авторська анкета пріоритетних засобів конституювання у активних користувачів соціальних мереж, яка дозволила виокремити прояви статичного, динамічного та суміжного конституювання; методика визначення залежності від Інтернету К. Янг та авторська методика діагностики залежності від Інтернету для вивчення ступеню активності особистості у віртуальних комунікаціях; методика діагностики рівня розвитку здатності до адекватної інтерпретації невербальної поведінки В. А. Лабунської для виявлення змін в інтерпретації невербальної поведінки у активних користувачів соціальних мереж при реальному спілкуванні; методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі для виявлення рис поведінки та типів міжособистісної комунікації, притаманних виключно віртуальному суб'єкту.

Базою дослідження виступили школа-гімназія №1 імені К. Д. Ушинського, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського та мережа інтернет-клубів міста Сімферополя. Контингент досліджуваних складався з трьох вікових груп: 68 дівчат та 72 хлопця у віці 13-14 років, юнаків у віці від 17 до 25 років (116 жіночої статі та 60 чоловічої), та 25 жінок і 25 чоловіків віком від 30 до 60 років. Загальну вибірку склали 367 осіб.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

- вперше обґрунтовано поняття реальності нового типу як форми екзистенціальної присутності суб'єкта, що утворюється на стику об'єктивної реальності та індивідуальної психічної реальності користувача мережі Інтернет; встановлено, що реальність нового типу має усі ознаки психічної реальності: онтологічність, дереалізуюча інтенція, динамічність, цінність; доведено, що у реальності нового типу розгортається процес фантазматичного самоконституювання, результатом якого є віртуальний суб'єкт; з'ясовано способи та механізми конституювання віртуального суб'єкта; складено узагальнені характеристики психологічного профілю віртуального суб'єкта; розкрито стадії і стратегії фантазматичного конституювання;

- систематизовано уявлення про можливості репрезентації внутрішньопсихічних процесів і самоконституювання в умовах створення колективного фантазму з використанням механізмів реальності нового типу та поширено вивчення особливостей гендерної віртуальної ідентичності користувачів мережі Інтернет;

- набуло подальшого розвитку знання про психічну реальність суб'єкта та засоби її об'єктивації.

Практичне значення одержаних результатів полягає у створенні програми психологічного супроводу юнаків – активних користувачів мережі Інтернет. Головна мета програми супроводу полягає у розвитку системного підходу до профілактики надмірного користування юнаками Інтернетом, а також соціальному оздоровленні та створенні умов для формування мотивації до здорового образу життя та підготовки до самореалізації у суспільстві.

Зміст теоретичної та практичної частини роботи був використаний в процесі читання лекцій та спецкурсів із загальної, глибинної, диференційної психології та психодіагностики. Результати дослідження використовувалися в навчальному процесі Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (акт впровадження № 2 від 10 вересня 2012 р.). Отримані результати і рекомендації використовувались у профілактичній, консультативній та корекційній роботі з підлітками у загальноосвітній школі-гімназії №1 імені К. Д. Ушинського м.Сімферополя (акт впровадження № 8 від 30 березня 2012 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження були викладені на науково-практичних конференціях: IV Міжнародній конференції з глибинної психології «Психоаналіз в Україні: сьогодення та

майбутнє»: «Фантазм в психології, психіатрії та психотерапії», VI Міжнародній конференції з глибинної психології та психоаналізу "Психоаналіз в Криму: мистецтво, глянець і гламур» (Сімферополь, 2008), VII Міжнародній конференції з глибинної психології та психоаналізу (Сімферополь, 2009), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми емоційної регуляції діяльності» (Одеса, 2009), V Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави» (Київ, 2008), науково-практична конференція «Пригоди ідентичності в пост-демократичний період» (Київ, 2011), XXXVI науково-практичній конференції Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського (Сімферополь, 2005, 2007), конференції молодих вчених півдня України (Ялта, 2010), щорічній конференції «Дні науки ім. В. І. Вернадського» (Сімферополь, 2010-2012), на засіданні наукового семінару кафедри загальної та диференційної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Публікації: Основні результати дослідження відображені в 8 публікаціях, з них 5 у наукових фахових виданнях.

Структура роботи відповідає логіці наукового дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, бібліографічного списку і додатків. Загальний обсяг роботи становить 199 сторінок комп'ютерного тексту. Основний текст викладено на 165 сторінках. Дисертація проілюстрована 25 таблицями, містить 2 додатка на 14 сторінках. Список використаної літератури містить 211 джерел, викладених на 19 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, сформульовано гіпотези та вказано відповідні методи їх перевірки; розкрито наукову новизну та практичну значущість результатів дослідження із відзначенням особистого внеску автора; наведено дані про апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі «**Психологічний аналіз реальності нового типу як принципово нової форми екзистенціальної присутності суб'єкта у світі**» здійснено аналіз доступної літератури і досліджень з проблем взаємодії суб'єкта з віртуальною реальністю. Проаналізовані роботи умовно можна розподілити на кілька основних груп: психологічні і педагогічні аспекти комунікативних та когнітивних процесів у мережі (О. Н. Арестова, Д. В. Куликов, К. Е. Кузьміна, С.М.Симоненко), дослідження формування соціальної свідомості з урахуванням нових можливостей, ідентифікації та самопрезентації (М. Кастельс, О. С. Коробовський, С. Д. Политько, Дж. Суллер), а також специфіки мережевого спілкування, вивчення особливостей входження дітей і дорослих в комп'ютерну культуру і у світ мережевих технологій (Г. Гуссейнов, К. Ю. Єфимов, А. Н. Жичкіна, А.А.Фурман); дослідження соціально-психологічних особливостей спілкування за допомогою Інтернету; проблема Інтернет-залежності

(К. С. Янг, Д. Гринфилд, К. Суррат, А. Є. Войскунський, Ю. Д. Бабаєва та ін.). Проте жоден з підходів не аналізує глибинно-психологічні аспекти особистості і не розглядає вплив неусвідомлюваних поведінкових компонентів на активність особистості в Мережі.

Віртуальна реальність, що з'явилася спочатку як науковий експеримент, в останнє десятиліття набула статусу соціокультурного феномену, перейшовши з «елітарної культури» до масової. Започатковане У. Гібсоном визначення віртуальної реальності як «єдиної, узгодженої галюцинації мільярдів людей» з часом було переглянуто та доповнено. Д. Ланьєр, Г. Рейнольд та Ф. Заї спільно виводять більш наукове та відповідне часу визначення: «Віртуальна реальність – це імерсивна та інтерактивна імітація реалістичного та вигаданого довкілля, тобто деякий ілюзорний світ, в який занурюється та з яким взаємодіє людина, при цьому створюється світ імітаційною системою, яка здатна формувати відповідні стимули у сенсорному полі людини та сприймати його відповідні реакції у моторному полі у реальному часі».

Таким чином, введений Джароном Ланьєром термін «віртуальна реальність» у його сьогоденному тлумаченні є виключно технічним та означає як сукупність сайтів та контенту в мережі Інтернет, до яких можна отримати доступ лише он-лайн, так і офф-лайн сервіси, такі як комп'ютерні ігри, мультимедіа та ін. Проте, завдяки можливості не лише споживати цифровий контент, але й створювати його самостійно та презентувати оточенню, суб'єкт ініціює соціальну активність, змінюючи відносини з віртуальною реальністю. З інструменту для моделювання довкілля віртуальна реальність завдяки суб'єктній компоненті трансформується у окремий випадок психічної реальності – реальність нового типу.

Реальність нового типу – особливий вид психічної реальності, змодельований її учасниками за допомогою новітніх мультимедійних засобів комунікацій з метою пошуку інформації, обміну даними, реалізації групової активності і отримання задоволення. Прикладами можуть служити багатокористувацькі комп'ютерні он-лайн ігри, чати, форуми, соціальні мережі, блоги та інше. У кожному з таких віртуальних просторів зазвичай існує формальний чи неформальний лідер, який ініціює дії в групі, задає тему обговорення та ін.

Суб'єкт реальності нового типу фізично не присутній в ній, а обмежується маніпуляціями зі створеним згідно з правилами цифровим конструктом. Такий спосіб присутності ніяк не обмежує можливості суб'єкта, тому що у середовищі вказаної реальності конструкт має максимальну ефективність та функціональність.

Оскільки реальність нового типу номінально вільна від впливу інстанції Супер-его, її учасники, користуючись цією видимою свободою, реалізують не тільки соціально прийнятні, але й репресовані і табуйовані бажання. Крім цього, реальність нового типу породжує особливий вид бажання – бажання симулякрів (віртуальний статус на форумі, магичні речі в он-лайн іграх та інше). Що стосується вітальних бажань і потреб, то вони

представлені символічно, функціональними рудиментами або не представлені взагалі.

Динамічна і семіотична за власною природою, реальність нового типу має всі властивості психічної реальності, і відтак впливає на особливості користувачів, об'єднаних спільним семантичним полем. Процес самоконститування для користувача почнеться після того, як буде сформований цифровий конструкт (сукупність віртуальних засобів репрезентації, таких як: ім'я або прізвисько, фотографія, пояснюючий текст, набір груп тощо), який презентуватиме суб'єкта у віртуальній реальності. З цього часу користувач доходить третього рівня конституювання, який Е. Гуссерль описував як «конститування інтерсуб'єктивності, тобто рівень появи спільноти трансцендентальних суб'єктів у загальнозначущому світі». Однак, функціонуючий у віртуальному просторі користувач зазнає також і впливу об'єктивної реальності, що визначає його активність і встановлює межі допустимих бажань. Компромісом для інтропсихічних процесів суб'єкта стає фантазматична активність, що реалізується на межі об'єктивної і віртуальної реальності, у просторі, який ми називаємо «реальність нового типу». Реальність нового типу об'єднує фантазми користувачів і формує єдиний колективний фантазм мережі, який виступає надалі нормативною точкою відліку для мережевих комунікацій.

За своєю внутрішньою логікою реальність нового типу ініціює у суб'єкта-користувача процес фантазматичного конституювання. Внаслідок того, що віртуальна реальність побудована завдяки безперервному відтворенню механізму «віднаходження себе через відчуження від себе» (Ж. Лакан), даний процес буде копіювати особистісне конституювання суб'єкта в об'єктивній реальності. Однак істотною відмінністю є той факт, що віртуальна особистість надбудовується над сформованою реальною особистістю, а перехід від Реального через Стадію дзеркала до Уявного і Символічного продублює події, які вже відбулися з дитиною у віці від 6 до 18 місяців. Результатом такого конституювання стане віртуальний суб'єкт, від імені якого реалізується будь-яка активність у полі віртуальної реальності.

Цифровий конструкт і текст, що створені у рамках віртуального суб'єкта, виступають в якості метафори, що приховує справжні бажання суб'єкта. Така метафорична реалізація робить можливим досягнення «об'єкта а» (Ж. Лакан) у формі фантазму, створеного в рамках реальності нового типу.

Подальше вивчення фантазматичного конституювання пов'язано з дослідженням його способів та механізмів, уточненням стадій і стратегій цього процесу, а також виявленням відмінностей між якостями, презентованими у Я-віртуальному та Я-реальному.

У другому розділі **«Емпіричне дослідження механізмів індивідуального та групового фантазматичного конституювання в реальності нового типу»** викладено організацію і зміст етапів емпіричного дослідження; наведено основні результати емпіричного вивчення способів та механізмів віртуального конституювання, їх гендерної специфіки;

представлено дані, що розкривають особливості міжособистісного спілкування у кіберпросторі, зокрема, визначено найбільш популярні якості, що використовуються для створення віртуального суб'єкта, та проаналізовано на цій основі змістові характеристики фантазматичного самоконституювання; інтерпретовано значення віртуального соціального оточення як потенційного поля для вибору цифрових інтроєктів.

Дослідження механізмів фантазматичного конституювання складалося з організаційного, діагностичного етапу і обробки та інтерпретації отриманих даних. На організаційному етапі відбулося планування змістової сторони програми дослідження, визначення репрезентативної вибірки, пошук і апробація відповідного методичного апарату. Для розробки і реалізації програми емпіричного дослідження були поставлені наступні завдання:

1) експлікувати і систематизувати основні механізми, що дозволяють користувачам мережі Інтернет конституювати цілісний і невідчужуваний віртуальний образ;

2) дослідити найбільш істотні відмінні якості, властиві віртуальним образам користувачів мережі Інтернет;

3) виявити якості, іманентно властиві віртуальним образам і описати механізми формування колективного мережевого фантазму.

Важливою вимогою для всіх респондентів була наявність мінімальної компетентності у роботі з ПК та досвіду користування послугами мережі Інтернет не менше півроку. Ця умова є ключовою, оскільки процеси віртуального конституювання можливі за наявності сформованого соціального оточення у віртуальній реальності, що вимагає певного часу.

В процесі дослідження з'ясовувались домінантні патерни віртуальної поведінки і способи, завдяки яким користувачі створюють і модифікують свої віртуальні особистості; аналізувались загальні відмінності між суб'єктивним конституюванням в об'єктивній реальності та реальності нового типу та вивчався ступінь впливу колективної фантазматичної активності на особистість користувача. Також були визначені межі реальності нового типу, що поєднує несвідому роботу фантазму в об'єктивній реальності та у реальності нового типу.

Аналіз результатів анкетування дозволив описати способи, які використовуються для конституювання віртуального суб'єкта. Ці способи об'єднуються у наступні групи: 1) способи статичного конституювання; 2) способи динамічного конституювання; 3) способи суміжного конституювання.

Група *статичного конституювання* об'єднує відносно стабільні засоби представлення віртуального суб'єкта іншим користувачам (відмова від реального імені, присвоювання особистісних рис, музичних та відео переваг, інтеграція та власне створювання груп за інтересами). Вони рідко підлягають змінам, що дозволяє підкреслити їхню базисну функцію. Фіксовані характеристики віртуального суб'єкта, що сприймаються мережевим соціумом, стають основою майбутніх комунікацій. Порожнечі у образі віртуального суб'єкта, сформовані нестачею інформації, будуть

заповнюватися проєкціями кожного конкретного співрозмовника, що у свою чергу активує ряд феноменів викривлення особистісної перцепції, ідентичний такому у об'єктивні реальності. У групі статичного конституювання переважають такі засоби: зміна наявної ідентичності (65% респондентів), присвоєння музичних та відео переваг (63% респондентів) та зберігання власної ідентичності, сформованої у об'єктивній реальності (61% респондентів).

Група *динамічного конституювання* об'єднує засоби візуальної репрезентації цифрового конструкту та позиціонування себе у віртуальному суспільстві за допомогою тексту. У групі засобів динамічного конституювання спостерігаються наступні показники: 63% респондентів використовують власні зображення з метою візуалізації віртуального конструкту та лише 35% респондентів регулярно змінюють обраний візуальний образ. Збагачення віртуального образу за допомогою різноманітних зображень, але не фотографій, притаманно 42% респондентів, у той час як конституювання за допомогою статусу притаманно 39% активних користувачів соціальних мереж. Третя група засобів віртуального конституювання сформована за принципом взаємного впливу віртуальної реальності та об'єктивної реальності, тобто тих факторів, що утворюють простір реальності нового типу.

Таким чином, процес *статичного конституювання* відповідає за функціонування механізмів *дереалізуючої інтенції* та *проєкції*, створюючи невідчужуваний віртуальний образ, спираючись на несвідомі переваги суб'єкта користувача, а процес *динамічного конституювання* відповідає за функціонування механізмів *динамічності* та *примусової ідеалізації*, постійно модифікуючи та удосконалюючи існуючий конструкт з метою усунення об'єктивного образу «Я» з зони свідомого та заміни його образом, створеним у просторі віртуальної реальності.

Дослідження гендерного аспекту поставленої проблематики показало наявність значних відмінностей. Чоловіки-користувачі створюють віртуальні цінності за допомогою мови і образів. Так, крім текстових повідомлень як пріоритетного способу віртуального конституювання, хлопці-користувачі активніше використовують інтернет-сленг (на 22% частіше жінок) і частіше доповнюють власні висловлювання візуальною складовою (на 13% частіше жінок-користувачів). З іншого боку, чоловіки-користувачі менш активні при формуванні та модифікуванні віртуального образу, що, на наш погляд, пов'язано з відсутністю у віртуальній реальності типових для об'єктивної реальності маркерів маскулінності. Тому чоловіки-користувачі віддають перевагу багатокористувацьким он-лайн іграм, які надають невідчужуваний завершений образ з гранично вираженою маскулінною складовою. Жінки-користувачі більш активні при створенні віртуального образу, використовуючи всі можливі для цього механізми, і регулярно модифікують його, щоб зберігати статус нарцисичної невідчуженості. Таким чином, жінки-користувачі інтегрують цінності віртуальної реальності, намагаючись при цьому привнести вказані інтроєкти у простір об'єктивної реальності.

Тому жінки-користувачі віддають перевагу соціальним мережам, де присутня можливість необмеженої візуальної і текстової самопрезентації.

Під час аналізу гендерних відмінностей рівня розпізнавання стимулів при невербальному спілкуванні було виявлено, що всі респонденти, як в групі активних користувачів соціальних мереж, так і в групі норми, вдало інтерпретують сигнали чотирьох емоцій: радість (91,8% розпізнавання), подив (40,8% розпізнавання), гнів (74,75% розпізнавання) і чоловічий варіант емоції страждання (48,35% розпізнавання). У той час як жіночий варіант емоції страждання, зневаги і страху як у групі активних користувачів, так і в групі норми розпізнавались на середньому і низькому рівні (39%, 11% і 5% відповідно). Порівнюючи загальний рівень інтерпретації невербальних сигналів у двох групах за допомогою Т-критерію Стьюдента, не отримано статистично достовірних відмінностей ($t_{\text{emp}} = 0,4$, де $t_{\text{кр}}$ від 2,23 до 3,17, таким чином отримане емпіричне значення t знаходиться у зоні незначущості), отже гіпотеза про те, що здатність користувачів соціальних мереж до інтерпретації невербальних стимулів під час спілкування в об'єктивній реальності зменшиться через непотрібність не підтвердилася.

Для вивчення відмінностей у процесі конституювання в об'єктивній реальності та реальності нового типу проаналізовано якості інтерперсональної поведінки, що представляють відповідні профілі Я-реального та Я-віртуального.

В профілі Я-віртуального комплекс максимально виражених якостей, що презентують більшість суб'єктів-користувачів під час спілкування у просторі мережі, утворюють наступні: «Може бути відвертим» (85,5%), «Здатен визнати власну неправоту» (83,6%), «Може бути критичним до себе» (81,9%), «Може проявити байдужість» (80%), «Здатен до співробітництва» (80%), «Дружелюбний та доброзичливий» (74,5%), «Здатний виявити недовіру» (69%), «Відкритий та прямолінійний» (69%). Саме цей комплекс психологічних характеристик є типовим для створюваного віртуального суб'єкту. Мінімально вираженими якостями, які майже відсутні у просторі реальності нового типу, є: «Образливий та дріб'язковий» (5,4%), «Владний» (5,4%), «Дорожить думкою оточуючих» (5,4%), «Злопам'ятний» (5,4%), «Озлоблений» (3,6%), «Залежний та несамостійний» (3,6%), «Деспотичний» (3,6%), «Любить підкорюватися» (1,8%), «Згодний з усіма» (1,8%), «Часто гнівливий» (0%), «М'якотілий» (0%). Комплекс якостей, що середньою мірою відмічаються в процесі самоконституювання, містить: «Вміє настояти на своєму» (54,5%), «Шанобливий» (54,5%), «Безкорисливий» (54,5%), «Користується повагою у інших» (54,5%), «Справляє враження на інших» (52,7%), «Полюбляє давати поради» (50,9%), «Інші думають про нього прихильно» (49%), «Той, що шукає схвалення» (49%), «Добрий, той, що всилає впевненість» (49%), «Стремить ужитися з іншими» (47,2%), «Здатен бути суворим» (45,5%), «Чуйний до закликів про допомогу» (45,5%), «Стремиться до успіху» (45,5%). За допомогою Т-критерію Стьюдента встановлено, що статистично достовірно відрізняється співвідношення між Я-віртуальним та Я-Реальним лише у групі з середньо вираженими якостями

($t=5,53784$, $k=12+12-2=22$, $P=0$).

Аналіз домінуючих типів міжособистісного спілкування в профілі Я-віртуального свідчить про їх нерівномірний розподіл (рис. 1).

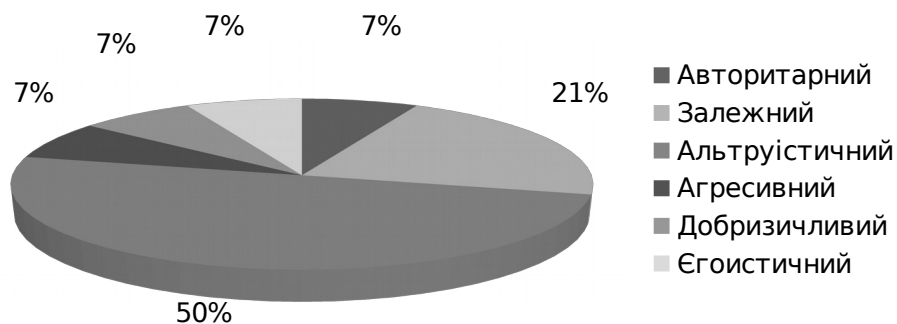

Рис. 1. Співвідношення типів міжособистісного спілкування в профілі Я-віртуального користувачів

Представлені дані демонструють, що у активних користувачів соціальних мереж домінують «Альтруїстичний» та «Залежний» типи міжособистісного спілкування. Групу залежного типу складають три якості: «Шанобливий», «Той, що шукає схвалення» та «Намагається ужитися з іншими». Наявність цих рис у віртуального суб'єкта є наслідком процесів соціалізації у просторі віртуальної реальності. Цей тип відносин віртуального суб'єкта буде проявлятися у залежності від віртуальних авторитетів, вже існуючих у групах соціальних мереж та на форумах. У таких групах дотримуються політики «свій-чужий», яка з'явилась в наслідок вербальної агресії, притаманної більшості користувачів.

Існує достовірна відмінність між набором якостей, які суб'єкт-користувач реалізує під час віртуального та об'єктивного спілкування. Незважаючи на те, що вираженість типів міжособистісних стосунків, характерних для суб'єкта в об'єктивній і віртуальній реальності, була приблизно однаковою, якості та складові стосунків були різними. В групі Я-віртуального і Я-реального з максимальною вираженістю якостей практично не спостерігаються відмінності. Так, основні показники цих груп - «Здатний до співробітництва», «Може бути критичним до себе», «Здатний визнати свою неправоту» і «Може бути щирим» - отримали по 86%, 83,5%, 80% і 82% відповідно. На наш погляд, це може бути наслідком того, що користувачі мережі Інтернет переносять в поле віртуальної реальності характерні для них комунікативні патерни, стратегії і захисти.

На рис. 2 представлено співвідношення типів міжособистісного спілкування у профілях Я-віртуального та Я-реального.

На перший план у групі Я-віртуального виходить новий, нетиповий для групи Я-реального тип міжособистісних відносин – альтруїстичний. Так, користувачі соціальних мереж більш схильні до альтруїстичних вчинків, коли знаходяться у просторі реальності нового типу, ніж у об'єктивній реальності. Прикладами альтруїстичної поведінки є існування безкоштовної Інтернет-енциклопедії – Вікіпедії, поява міжнародного інтернет-туризму – Couch Surfing, явище «Фолксономії» - практики сумісної категоризації цифрової інформації, а також виникнення мережевих спільнот, які створюють безкоштовний цифровий контент.

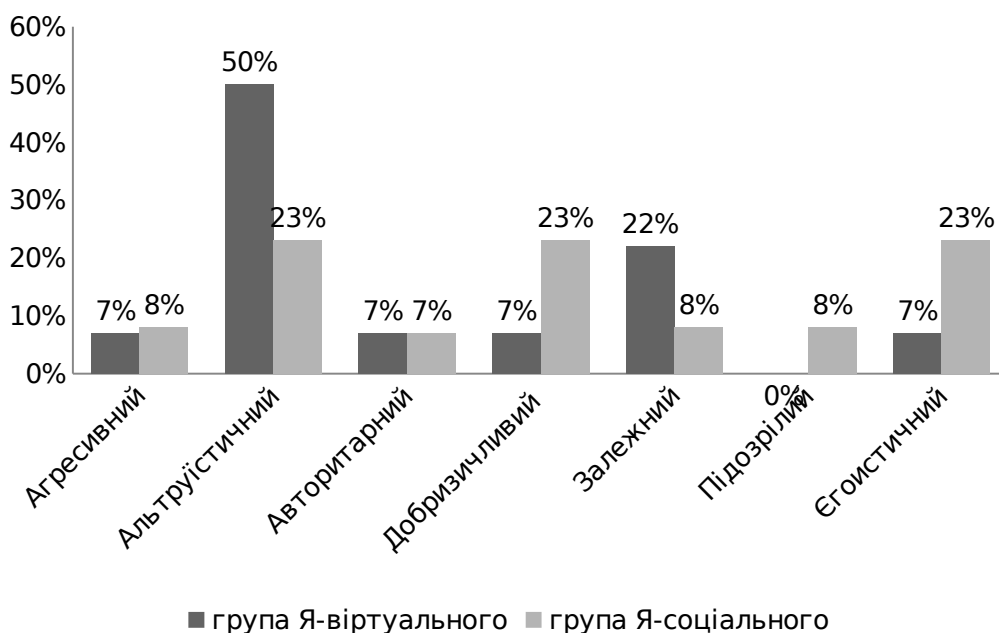

Рис. 2. Співвідношення типів міжособистісного спілкування у групах Я-віртуального та Я-реального

Дослідження відмінностей у профілях Я-віртуального та Я-реального продемонструвало, що цифрові конструкти, за допомогою яких суб'єкт-користувач здійснює комунікацію в рамках реальності нового типу, формуються в процесі відщеплення окремих якостей, що відповідають Я-ідеалу. Гіпертрофія якостей «Агресивного» та «Авторитарного» стилю та мінімізація якостей «Залежного», «Егоїстичного» та «Підлеглого» типу здійснюватиметься згідно двом принципам: принципу функціональності – сформований віртуальний конструкт має володіти всіма базовими здібностями, щоб на достатньому рівні репрезентувати свого творця, і принципом відповідності – властивості та якості конструкта будуть задані суб'єктом-користувачем згідно з умовами віртуального середовища, з метою відповідності образу внутрішньомережевим нормам.

Підбиваючи підсумок аналізу засобів фантазматичного конституювання, треба підкреслити наступне: самоконституювання виключно у просторі реальності нового типу неможливе тому, що вихідні положення для процесів створення цифрових конструктів знаходяться у просторі об'єктивної реальності. Потенційні інтроекти, які суб'єкт виявляє в

Мережі, такі, як мовні звороти, сленг, ідеї для зовнішнього вигляду або поведінкових патернів, він буде реалізовувати в об'єктивній реальності, а не в віртуальній.

Таким чином, реалізація плану і поставлених завдань дослідження дозволила цілісно вивчити феномен фантазматичного конституювання віртуального суб'єкта в рамках поля реальності нового типу, а також надала можливість розглянути гендерні особливості побудови віртуальних конструктів.

У третьому розділі **«Розробка та апробація психологічного супроводу активних користувачів мережі Інтернет в юнацькому віці»** представлено аналіз стадії та стратегій фантазматичного конституювання, зміст цілеспрямованої програми психологічного супроводу та результати її апробації.

За наслідками поетапного аналізу процесу фантазматичного конституювання виділено три ключові стадії даного процесу. Запускає цей процес *стадія первинного конституювання*, для якої характерний один спосіб – конституювання через відмову від реального імені. Безпосередньо відмова відбувається в момент створення електронної поштової скриньки – ключової точки віртуальної ідентифікації. Наступна стадія буде характерна для «просунутих» користувачів, інтегрованих у віртуальну реальність настільки, щоб створити обліковий запис в сервісах миттєвого обміну повідомленнями (ICQ, Skype та ін.) або в одній і більше соціальних мережах. Це *стадія збагачення віртуальними характеристиками*. Дана стадія – найтриваліша за часом, і об'єднує три способи: конституювання через відмову від реальної зовнішності, конституювання за допомогою тексту і конституювання за допомогою відео. Конституювання на даній стадії здійснюється кожного разу, коли суб'єкт-користувач обмінюється текстовими повідомленнями, створює нові альбоми з фотографіями або оновлює статус. Третя стадія – *стадія кризи* – проявляється в процесі віртуального конституювання, коли суб'єкт-користувач зустрічається з проблемою того, що поточні віртуальні характеристики (аватара, статус, кількість «лайку» та ін.) не виконують свої функції і не достатньо персоніфікують творця. Відразу після усвідомлення кризової ситуації суб'єкт-користувач повертається до другої стадії – збагачення віртуальними характеристиками, тим самим процес віртуального конституювання замикається у коло. За логікою Ж. Лакана, несвідомий процес пошуку задоволення, який в даному випадку приймає форму фантазматичного конституювання, буде відтворюватися нескінченну кількість разів.

Крім стадій фантазматичного конституювання також були виділені три стратегії, дві з яких є контрпродуктивними – це стратегія мінімізації та стратегія компенсації. У випадку першої стратегії суб'єкт-користувач блокує доступ віртуального соціуму до характеристик його цифрового конструкту, залишає білі плями у власному віртуальному образі, заповнювати які співрозмовник буде проєкціями власного несвідомого, що неминуче спричинить за собою спотворення вихідного образу. У разі другої стратегії –

компенсації – віртуальний образ, навпаки, буде рясніти всіма можливими для інтроекцій віртуальними характеристиками (цифрові додатки, цитати, посилання, фотографії місць і подій, не пов'язаних з конкретним обліковим записом), а безпосередньо цифровий образ суб'єкта-користувача знов виявиться прихованим від співрозмовника. Продуктивною для віртуальної комунікації і адекватного віртуального конституювання ми вважаємо стратегію ампліфікації, при якій суб'єкт підтримує стан рівноваги між прагненням реалізуватися і персоніфікуватися як в об'єктивній реальності, так і у віртуальному просторі. У рамках цієї стратегії суб'єкт-користувач збагачує сформований в об'єктивній реальності образ віртуальними характеристиками, час від часу коригуючи отриманий цифровий конструкт, виходячи з гомеостатичного розуміння своєї віртуальної особистості.

Спираючись на класифікацію стадій та стратегій фантазматичного конституювання, а також на отримані у емпіричній частині дані, була розроблена програма психологічного супроводу юнака-користувачів з вираженою інтеграцією в полі віртуальної реальності. Дана програма складається з трьох компонентів: «освітнього», «психологічного» і «соціального» і спрямована на формування позитивного і конструктивного сприйняття можливості об'єктивного конституювання поряд з віртуальним конституюванням.

У межах освітнього компоненту підлітки отримували знання о механізмах впливу мережі Інтернет на людину, о причинах, клінічних проявах, методах діагностики і наслідках інтернет-залежності, а батьки отримували інформацію не тільки о проблемах, пов'язаних з появою у підлітка інтернет-залежності та ролі найближчого соціального оточення у формуванні девіантної поведінки, а ще й дані про можливі позитивні сторони віртуального спілкування (вміння самостійного пошуку інформації, навички роботи з графічними редакторами, можливої творчої самореалізації та заробітку в Інтернеті та ін.). Метою даного компоненту програми психологічного супроводу є прагнення навчити юнака розуміти і усвідомлювати, що трапляється з людиною при розвитку інтернет-залежності.

Психологічний компонент програми супроводу включає зміну характеристик особистості інтернет-залежних юнаків та створення сприятливого довірливого клімату у колективі. Метою реалізації даного компоненту виступає психологічна підтримка юнака, допомога у здоланні відчуття тривоги та депресії, формування впевненості у собі, адекватної самооцінки, налаштування на успіх у досягненні цілей. Психологічний компонент програми складається з трьох занять: 1) «Формування референтної групи поза полем віртуальної реальності» (основна функція – підтримка); 2) «Індивідуальні заняття з учасниками програми» (вважається, що на даному етапі юнак достатньою мірою усвідомлює власне положення та готовий до співпраці); 3) «Індивідуальна робота у системі “юнак – батьки”» (вважається, що підтримуючий батько, який формує об'єктивні задачі з позитивним підкріпленням та не блокує при цьому процесів віртуального

спілкування, здатний підвищити самооцінку та сприяти розвитку стресостійкості дитини).

Соціальний компонент програми супроводу складається з двох занять, що спрямовані на надання допомоги у соціальній адаптації юнаків, розвитку їх вмінь протистояти негативному впливу, навичок самостійного прийняття рішень, міжособистісного спілкування та мотивів здорового образу життя. Заключний блок занять проходить у формі рольової гри з метою реалізації підлітком отриманих знань та навичок. Реалізація соціального компонента програми передбачала проведення заняття з батьками, основою метою якого виступаю формування у них здатності до самостійної профілактики кібер-аддикції у юнаків. В цілому, важлива роль у програмі психологічного супроводу відведена взаємодії юнака-користувача з батьками і впливу позитивного сімейного клімату на процес соціальної адаптації юнака-користувача в об'єктивній реальності.

Апробація програми психологічного супроводу проходила на базі школи-гімназії №1 імені К. Д. Ушинського міста Сімферополь. Для участі в апробації були обрані учні 7-8 класів, на яких надходили скарги на неуспішність у навчанні та прогули у зв'язку з кібер-аддикцією. Після тестування за допомогою батареї методик, були обрані 23 юнака з характерною дезадаптивною поведінкою. Всі вони були хлопчиками, дівчат з кібер-аддикцією виявити не вдалося. Загальна група була поділена на експериментальну (12 юнаків), та контрольну (11 юнаків).

Згідно з метою програми, ми провели 10 індивідуальних та 6 групових занять з юнаками та їх батьками. Ефективність програми супроводу вивчалась за допомогою порівняння показників успішності у навчанні до початку програми та після, по наявності або відсутності прогулів у учня та за допомогою бесіди з класним керівником та батьками. Під час програми у 9 з 12 юнаків були виявлені зміни у поведінці, такі як: прагнення до соціальної адаптації (не лише серед однокласників-геймерів, але і у цілому класі), часткове відновлення або перегляд процесів та форм комунікації юнака з батьками, покращення загального рівня успішності, формування додаткових інтересів (шкільні наукові та спортивні секції, команда шкільного самоврядування). У контрольній групі учнів не було діагностовано змін поведінки. Важливим є наступне спостереження: юнаки з контрольної групи частково припинили спілкування з юнаками з експериментальної групи.

На підставі отриманих даних можна зробити висновок, що за допомогою розробленої програми психологічного супроводу були досягнуті наступні цілі: у юнаків була знижена кількість часу, яку вони проводили у соціальних мережах та он-лайн іграх, підвищений рівень критичності до процесу взаємодії з комп'ютером та мережевим оточенням, покращені навички об'єктивної комунікації, підвищився рівень самооцінки та стресостійкості.

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота присвячена проблемі самоконститування

суб'єкта у віртуальній реальності, що розширює феноменологічний простір загально- та глибинно-психологічних досліджень і створює принципово нові можливості для вивчення психічної реальності суб'єкта та засобів її об'єктивації. У дисертації обґрунтовано поняття реальності нового типу і фантазматичного конституювання, визначено механізми, способи, стадії і стратегії цього процесу, а також окреслено коло можливих психологічних проблем, пов'язаних з психічними новоутвореннями, виникаючими завдяки вказаному типу конституювання. Узагальнення результатів проведеного теоретико-емпіричного дослідження дозволяє нам підтвердити висунуті гіпотези і зробити наступні висновки:

1. Віртуальна реальність за останнє десятиріччя набула статусу соціокультурного феномену, перейшовши з розряду «елітарної культури» в розряд масової. Безпосередньо сам термін «віртуальна реальність» некоректно застосовується як до сукупності сайтів та контенту в мережі Інтернет, до яких можна отримати доступ лише он-лайн, так і офф-лайн сервісів (комп'ютерні ігри, мультимедіа та ін. У межах власної внутрішньої логіки поле віртуальної реальності ініціює у суб'єкта-користувача процес самоконституювання. Внаслідок того, що віртуальна реальність побудована завдяки безперервному відтворенню механізму «віднаходження себе через відчуження від себе», даний процес буде копіювати аналогічні стадії конституювання суб'єкта в об'єктивній реальності. Однак істотною відмінністю буде той факт, що цифровий конструкт буде надбудовуватись над сформованою реальною особистістю, і результатом такого конституювання стане віртуальний суб'єкт, від імені якого буде проводитися будь-яка активність у просторі віртуальної реальності.

2. Функціонуючи як постійно мінлива і поновлювана семіотична сукупність, реальність нового типу має всі властивості психічної реальності, обумовлюючи особливості користувачів, об'єднаних спільним семантичним полем віртуального простору. У межах останнього користувач зазнає впливу об'єктивної реальності, що визначає його активність і встановлює межі допустимих бажань. Компромісом для інтрапсихічних процесів суб'єкта стає фантазматична активність, що реалізується на межі об'єктивної і віртуальної реальності, в полі, названому «реальністю нового типу». Реальність нового типу об'єднує фантазми користувачів, формуючи спільний колективний фантазм Мережі, що виступає нормативною точкою відліку для мережних комунікацій. Віртуальний суб'єкт і текст, які створені у рамках даного цифрового конструкту, виступають в якості метафори, що приховує справжні бажання суб'єкта. Така метафорична реалізація робить можливим досягнення «об'єкта а» у формі фантазму, створеного в рамках віртуальної реальності.

3. Поетапний аналіз фантазматичного конституювання дозволив виділити три ключові стадії даного процесу. Так, запускає цей процес «стадія первинного конституювання», для якої є характерним один механізм – це «конституювання через відмову від реального імені». Безпосередньо відмова відбувається в момент створення електронної поштової скриньки – ключового моменту віртуальної ідентифікації. Наступна стадія буде

характерна для просунутих користувачів, інтегрованих в полі віртуальної реальності досить, щоб створити обліковий запис в сервісах миттєвого обміну повідомленнями (ICQ, Skype і т.д.) або в одній і більше соціальних мережах. Ця «стадія збагачення віртуальними характеристиками» об'єднує три механізми: «конституювання через відмову від реальної зовнішності», «конституювання за допомогою тексту» та «конституювання за допомогою відео». Третя стадія – «стадія кризи» – проявляється в процесі віртуального конституювання, коли суб'єкт-користувач стикається з проблемою, що поточні віртуальні характеристики (аватара, статус, кількість «лайку» тощо) не виконують в достатній мірі свої функції, не персоніфікують свого творця. Відразу після усвідомлення кризової ситуації суб'єкт-користувач повертається до другої стадії – збагачення віртуальними характеристиками, зациклюючи тим самим процес віртуального конституювання.

4. Крім стадій віртуального конституювання, також були виділені три стратегії останнього. На нашу думку, дві з них є контрпродуктивними – це стратегія мінімізації та стратегія компенсації. У випадку першої стратегії суб'єкт-користувач блокує доступ віртуального соціуму до характеристик його цифрового конструктору, залишає білі плями у власному віртуальному образі, заповнювати які співрозмовник буде проєкціями власного несвідомого, що неминуче спричинить спотворення вихідного образу. У разі стратегії компенсації віртуальний образ, навпаки, ряснітиме всіма можливими віртуальними характеристиками (цифрові додатки, цитати, посилання, фотографії місць і подій, не пов'язані з конкретним обліковим записом), а безпосередньо цифровий образ суб'єкта-користувача знов стане прихованим від співрозмовника. Продуктивною для цілей віртуальної комунікації і адекватного віртуального конституювання ми вважаємо стратегію ампліфікації, при якій суб'єкт підтримує стан рівноваги між прагненням реалізуватися і персоніфікуватися як в об'єктивній реальності, так і у віртуальному середовищі. У рамках цієї стратегії суб'єкт-користувач збагачує сформований в об'єктивній реальності образ віртуальними характеристиками, час від часу коригуючи отриманий цифровий конструктор на основі гомеостатичного розуміння свого віртуального альтер-его.

5. Реалізація процесу фантазматичного конституювання стає можлива завдяки основним механізмами створення невідчуженого нарцисичного об'єкта в полі віртуальної реальності. Структурними одиницями процесу фантазматичного конституювання є зображення і текст. Зображення необхідно для надання цифровому конструктору зовнішності і відображення емоцій і інших поведінкових реакцій, неможливість іншого прояву котрих впливає із структури віртуальних комунікацій. Зображення виконує функцію «динамічного конституювання», тобто не тільки закріплення за конкретним користувачем конкретної віртуальної зовнішності з метою його подальшої ідентифікації, але і функцію модифікації, позиціонування віртуального суб'єкта. Завдяки тексту віртуальний суб'єкт конститується на рівні інтерсуб'єктивності, формуючи і проявляючи у діалозі спектр доступних для реалізації якостей.

6. Текст є основою цифрового спілкування і відправною точкою в процесі деанонізації віртуального Я перед співрозмовником або групою співрозмовників. Цифровий конструкт, сформований завдяки зображенню і тексту, буде тяжіти до цілісності та завершеності, втілюючи уявлення суб'єкта про Я-ідеал. Особистісне конституювання суб'єкта безпосередньо за допомогою реальності нового типу неможливо, так як вихідні положення для процесів створення віртуального суб'єкта знаходяться в полі об'єктивної реальності. Потенційні інтроєкти, які суб'єкт виявляє в Мережі, такі як мовні звороти, сленг, ідеї для зовнішнього вигляду або поведінкових патернів, суб'єкт буде реалізовувати в об'єктивній реальності, а не у віртуальному просторі. Виявлено гендерні розбіжності у формах фантазматичного самоконституювання: чоловіки-користувачі створюють віртуальні цінності за допомогою мови і образів, вони менш активні при формуванні та модифікуванні віртуального образу, що, на наш погляд, пов'язано з відсутністю у віртуальній реальності типових маркерів маскулінності. Жінки-користувачі більш активні при створенні віртуального образу, використовуючи всі можливі механізми для його створення, і регулярно модифікують його, щоб зберігати статус нарцисичної невідчуженості.

7. Процес віртуального спілкування практично позбавлений невербальної складової. Субститутами міміки і тілесних поз у віртуальній реальності стають різноманітні піктограми, що зображують ту чи іншу емоцію. Найбільш поширеними піктограмами є схематичне зображення радості, печалі і здивування; також існує більш широкий список графічних еквівалентів емоційних реакцій, що дозволяє віртуальному суб'єкту співпереживати співрозмовнику. Процес розпізнавання віртуальних невербальних сигналів, втілених у піктограмах, не стає пріоритетним для активних користувачів соціальних мереж, незважаючи на цінність самого віртуального спілкування. Так, респонденти-школяри продемонстрували однаковий рівень успішності інтерпретації невербальних сигналів незалежно від ступеню інтегрованості у віртуальний соціум.

8. Виходячи із структури механізмів віртуального конституювання, ми припустили можливість девіацій, викликаних даним процесом. В результаті були виділені три ключові позиції, які в подальшому лягли в основу програми психологічного супроводу: у юнаків-користувачів з вираженою інтеграцією у віртуальну реальність може спостерігатися підвищена агресивність, розвиток інтелектуальної сфери може не відповідати віковим критеріям, може домінувати зовнішній локус контролю. Була розроблена програма психологічного супроводу юнаків-користувачів з вираженою інтеграцією в просторі віртуальної реальності. Дана програма складається з трьох компонентів: «освітнього», «психологічного» і «соціального» і спрямована на формування позитивного і конструктивного сприйняття можливості об'єктивного конституювання, поряд з віртуальним. Важлива роль у програмі психологічного супроводу відведена взаємодії юнака-користувача з батьківськими фігурами і впливу позитивного сімейного клімату на процес соціальної адаптації підлітка в об'єктивній реальності.

Таким чином, висунуті в дисертаційному дослідженні гіпотези про виникнення в рамках реальності нового типу принципово іншої форми конституювання - фантазматичної, а також про те, що отримані в результаті самоконституювання конструкти будуть мати властивості, продиктованими як гендерними особливостями користувача, так і інтроєктами, придбаними під час мережевих комунікацій, знайшли своє підтвердження.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів функціонування реальності нового типу і процесів фантазматичного конституювання. Так, у сфері подальших наукових пошуків знаходиться вивчення вікових особливостей фантазматичного конституювання в полі реальності нового типу. Крім цього, дослідження може розвиватися в руслі вдосконалення діагностичного інструментарію з метою всебічного дослідження фантазмів і поліпшення програми психологічного супроводу. Також важливим видається можливість крос-культурного дослідження вказаних явищ.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Малкін В. М. Виртуальная реальность: политика невмешательства / В. М. Малкін // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави / [за заг. ред. М. М. Слюсаревського]. – 2008. – Вип. 8. – С. 85 – 90.

2. Малкін В. М. Виртуальный генезис: Кризис в зеркале / В. М. Малкін // Наука і освіта. – 2009. – № 9. – С.41-44.

3. Малкін В. М. Виртуальная смерть: конституирование путем невозможного / В. М. Малкін // Вісник післядипломної освіти – 2011. – Вип. 3 (16). – С. 371 – 377.

4. Малкін В. М. Время как фактор виртуального конституирования / В. М. Малкін // Наука і освіта. – 2012. – № 3/CVIV. – С.70-75.

5. Малкін В. М. Интернет как сообщество добрых дел / В. М. Малкін // Наука і освіта. – 2012. – №7. – С.154-158.

6. Малкін В. М. Виртуальный субъект: обратная сторона глянца / В. М. Малкін // Таврический Вестник Психиатрии. – 2008. – V.12, 2 (43) - 3 (44). – С. 9-11.

7. Малкін В. М. Время как фактор виртуального конституирования / В. М. Малкін : материалы XI научной конференции профессорско-преподавательского состава, аспирантов и студентов [«Дни науки ТНУ им. В.И. Вернадского»], (Симферополь, 2011) / МОНМС України, ТНУ ім. В.І. Вернадського. – Симферополь: ДИАЙПИ, 2011. – С. 177-178.

8. Малкін В. М. Интернет как сообщество добрых дел / В. М. Малкін: Материалы XI научной конференции профессорско-преподавательского состава, аспирантов и студентов [«Дни науки ТНУ им. В.И. Вернадского»], (Симферополь, 2011) / МОНМС України, ТНУ ім. В.І. Вернадського. – Симферополь: ДИАЙПИ, 2012. – С. 185-187.

АНОТАЦІЇ

Малкін В.М. Психологічні особливості самоконституювання

суб'єкта у віртуальній реальності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01. – загальна психологія, історія психології. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», Одеса, 2013.

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення реальності нового типу як простору для фантазматичного самоконституювання суб'єкта. На підставі емпіричного дослідження визначено психологічні стратегії та стадії самоконституювання суб'єкта в реальності нового типу, були виявлені та описані характерні механізми створення індивідуальних фантазмів як структурних одиниць колективного фантазму.

Окрім цього, у дослідженні теоретично піддається сумніву та емпірично обґрунтовується адекватність сформованої установки про виключно негативний вплив віртуальної реальності на процес самоконституювання та соціалізації. Також вперше дано визначення реальності нового типу як форми екзистенціальної присутності суб'єкта і систематизовано уявлення про можливості репрезентації проблематики внутріпсихічних процесів і самоконституювання в умовах створення колективного фантазму з використанням механізмів реальності нового типу.

Дослідження відкриває новий феноменологічний простір загально- та глибинно-психологічних досліджень і створює принципово нові можливості для вивчення психічної реальності суб'єкта і засобів її об'єктивації. Так, на базі отриманих емпіричних даних були виявлені особливості гендерної віртуальної ідентичності користувачів мережі Інтернет та зроблено узагальнення характеристик, що можуть бути репрезентовані у психологічному профілі віртуального суб'єкта.

Ключові слова: фантазм, конституювання, суб'єкт, психічна реальність, віртуальна реальність, реальність нового типу.

Малкин В.М. Психологические особенности самоконституирования субъекта в виртуальной реальности. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2013.

В диссертации произведено теоретическое обоснование и эмпирическое изучение реальности нового типа как пространства для фантазматического самоконституирования субъекта. На основании теоретического исследования эмпирически изучены стратегии и стадии самоконституирования субъекта в реальности нового типа, выявлены и описаны характерные механизмы создания индивидуальных фантазмов как структурных единиц коллективного фантазма и разработана программа психологического сопровождения субъекта в реальности нового типа.

Кроме этого, в исследовании поддается сомнению теоретически и эмпирически доказываемая адекватность сформированной установки об исключительно негативном влиянии виртуальной реальности на процесс самоконституирования и социализации.

Исследование открывает новое феноменологическое пространство общих и глубинно-психологических исследований и создает принципиально новые возможности для изучения психической реальности субъекта и способов ее объективации. Так, на базе полученных эмпирических данных были выявлены особенности гендерной виртуальной идентичности пользователей сети Интернет и сделано обобщение характеристик, которые могут быть репрезентованы в психологическом профиле виртуального субъекта.

В эмпирическом исследовании установлено, что текст и изображение, как подвид текстового сообщения являются основными структурными единицами при построении виртуальной личности. Так 63% пользователей стабильно используют для персонификации виртуального образа собственную фотографию и 42% пользователей регулярно используют текст, как способ амплификации существующей виртуальной личности. Потенциальные интроекты, которые субъект обнаруживает в Сети, такие как речевые обороты, слэнг, идеи для внешнего вида или поведенческих паттернов, субъект будет реализовывать в объективной реальности, а не в виртуальной.

В диссертации представлена программа психологического сопровождения подростков-пользователей с выраженной интеграцией в поле виртуальной реальности. Данная программа состоит из трех компонентов: «образовательного», «психологического», «социального» - и направлена на формирование позитивного и конструктивного восприятия возможности объективного конституирования, наряду с виртуальным конституированием. Важная роль в программе психологического сопровождения отведена взаимодействию подростка-пользователя с родительскими фигурами и влиянию положительного семейного климата на процесс социальной адаптации подростка-пользователя в объективной реальности.

Ключевые слова: фантазм, конституирование, субъект, психическая реальность, виртуальная реальность, реальность нового типа.

Malkin V.M. Psychological features of subject's self-constitution in the virtual reality. – Manuscript.

Dissertation to qualify for Candidate of Psychological Science academic Degree in specialty – 19.00.01 – general psychology, history of psychology. – State educational establishment «South Ukrainian National Pedagogical University after Ushynsky», Odessa, 2013.

In dissertation theoretical grounds and empirical research of new type reality as a space of subject's self-constitution is carried out. On the grounds of theoretical studies strategies and stages of subject's self-constitution in a new type reality were empirically studied, representative mechanisms of creation of

individual phantasms as a base unit of collective phantasm were revealed and described and concept of psychological close support of new type reality subject was designed.

Besides that, this research theoretically calls adequacy of generated attitude of exclusively negative influence of virtual reality on self-constitution and socialization processes in question and empirically proofs that. Also for the first time the definition of new type reality as a form of subject's existential presence was given and conceptions of possibility of presentation intrapsychical process's problematic and self-constitution in conditions of collective phantasm creation while using new type reality mechanisms were schematized.

Research opens a new phenomenological dimension of general and depth-psychological studies and creates essentially new possibilities of studying subject's psychic reality and their manner of objectification. Thus, on the base of collected empirical data Internet users features of gender virtual identity were revealed and the characteristics that could be represented in the virtual subject's profile were summarized.

Key words: phantasm, constitution, subject, psychic reality, virtual reality, new type reality.